

пък който би се опитал да ги освободи от оковите и да ги изведе горе, нали биха го убили, ако им попаднѐ в ръцете“⁴¹. Тук той разкрива абсурдната ситуация, че затворниците убиват именно този, който желае тяхната свобода и им разкрива Истината. Безсмислието на живота им изпъква още повече (на фона на този абсурд) – те се самоосъждат на вечна тъмнина и робство.

В картината на света Платон включва и архетипа „вода“. Явно, че тук става дума за Словото, т. е. не само за това, което се възприема чрез сетивата, но и за това, което е предадено чрез Словото. Получава се така, че в Платоновата картина на света, както и в цялата му философия, участват основните първоелементи: земя, вода, огън, въздух. Тук ще припомним, че именно съвременната екологична криза е свързана със състоянието на земята, въздуха и водата. Но ще подчертаем, че Платон говори за първоелементи на света (Космоса). Преди него за тях става дума в системата на орфизма и питагореизма, като към тях се прибави и пети елемент – „квинтесенция“ (Небе).

Несъмнено Платоновата философия изразява определен стремеж за осмисляне на взаимоотношенията между природата, човека и неговото жизнено пространство в един негеоцентричен план. Безспорно Платоновата картина на света включва все още неексплицирани социално-екологични проблеми, имащи непосредствено отношение към обогатяването историята и предисторията на съвременните екологични схващания и облика на културата в противовес на натурата.

3. Античното учение за „нус“ и проблемът за единството на човешкия, природния и социалния космос

От направения анализ дотук става ясно, че възпроизводството на живота и жизненото пространство (природата в най-широк смисъл) в последна сметка е било

свързвано с вечното обновление на Космоса. Както посочихме, в основата на този процес лежи необходимото „културно“ възпроизвеждане на хаоса, без който е невъзможно възникването на какъвто и да е космически ред и хармония. Тези митологични представи залягат в основата на редица антични философски учения. Преходът от мита към Логоса⁴² фактически е свързан с прехода от синкретизма към рационализма в обяснението на единството на природния и социалния космос.

Ролята на такава структурираща природата хармония в античната философия се отрежда на космическия Разум, Логоса, Огъня, Водата и т. н. В нашия случай интерес представлява мястото на разума в този процес, тъй като днес на него се възлагат надежди за изход от създалата се екологична ситуация. Ще отделим предимно внимание на тези аспекти от схващанията за „нус“ в античната философия, които според нас имат отношение към социално-екологичния проблем и могат да хвърлят светлина върху разбирането на понятието „ноосфера“, с което впрочем се свързва ценностно-екологичната дейност на разума в съвременната култура.

В античната философия „нус“⁴³ е едно от централните понятия, в което намира съсредоточение разбирането за космическото единство на всички мисловни актове, т. е. сфера на Разума, обуславяща организирането на природата, полисния социум и свързаните с тях жизнени процеси. Понятието „нус“ (ноос) заема приоритетно място в античния модел на света и поради това, че отразява едно схващане за хармоничното единство на мисленето (както на Земята, така и в Космоса) като жизнеутвърждаващо самосъзнание, което осмисля себе си във всяко свое проявление. Както вече изтъкнахме, с понятието „нус“ първоначално се обозначават функциите на космическия Разум, но впоследствие то е подложено на персонификация. От тази гледна точка се очертават редица проблеми, отнася-

щи се до възникването на понятието „нус“ и необходимостта от обосноваване на прехода от „нус“ като космически Разум към „нус“ като индивидуално човешко и социализиращо начало. Тази потребност се усилва още повече от съществуващите мнения за връзката между понятието „нус“ (ноос) и понятието „ноосфера“⁴⁴, на която ще се спрем по-нататък.

Анализирайки различните тълкувания за „нус“ във философията на Анаксагор, Й. Д. Рожански обръща внимание на интерпретацията на „нус“ като „духовно начало“, но споменава и за наличието на коренно противоположно схващане – за „нус“ като особен вид „материя“. Самият факт, че съществуват различни и дори взаимноизключващи се мнения, е достатъчен, за да се потърси и компромисна гледна точка по думите на Рожански. Но тя също не е разрешение на проблема за „нус“ според него. Нещо повече – сам Анаксагор не определя еднозначно „нус“. Във връзка с това, както правилно подчертава Рожански, ако приложим съвременната мярка на мислене от гледна точка на антитезата „дух – материя“, едва ли бихме могли да стигнем до истинни изводи за „нус“. Възможно решение авторът търси в един комплексен подход към проблема за „нус“, който „би съчетал прийомите на съвременната лингвистика (семиотика)“ с данните на историко-психологичните изследвания⁴⁵. Но той има непосредствено отношение и към историята на схващанията за единството на природен и социален космос. Сам по себе си анализът на дадения проблем е невъзможен без прилагането на принципа за единство на историческо и логическо, както се отчитат неговите социално-екологични и културологични аспекти.

С оглед на целта на нашето изследване е необходимо да се обоснове генетическата и съдържателната приемственост между понятието „нус“ и неговите митологични предпоставки. Но трябва да се обърне внимание пре-

ди всичко на тези аспекти от учението за „нус“, които имат непосредствено отношение към ценностните функции на разума и неговата творческа активност по отношение на природния и социалния космос. Същевременно би трябвало да се отчита общата културологична основа, обуславяща определена идейна приемственост, към която не е била безразлична и духовната култура по нашите земи⁴⁶.

3. 1. Понятието „нус“ (vños) в контекста на античната култура⁴⁷.

Естествено от така поставения проблем произтича и необходимостта да се обърнем отново към митологичните идейни предпоставки, обуславящи по-късно и нуждата от тяхното рационално осмисляне в учението за „нус. Подобен подход поражда потребността от анализ на някои нормативни аспекти в древнотракийския мит за Дионис⁴⁸, като имаме предвид силното влияние на орфизма върху древногръцката култура, и по-специално значението му за възникване на учението за „нус“⁴⁹.

Анализът на съдържателните аспекти на древнотракийския мит за Дионис⁵⁰ и тяхната смислова връзка със схващанията за „нус“ позволява да се проследи идейната приемственост, проявяваща се в историческото и логическото разгръщане на определени познавателни възможности, характерни за орфическото предфилософско мислене. Ето защо ефективното прилагане на принципа за единство на историческо и логическо по отношение на социално-екологичния проблем е не само необходимо за по-задълбоченото анализиране на жизнените процеси, но ще спомогне и за разгръщането на нови евристични страни на този принцип. Това, от една страна, ще усили познавателните възможности на социалната диалектика по отношение на нейната културна история, а от друга, по отношение на нейното настояще и бъдеще.

На основата на древнотракийския мит за Дионис митотворчеството може да се разглежда като начин на съ-

ществуване на древнотракийската култура. Но заедно с това трябва да се отбележи, че неговата нормативност е инцестуозна и се характеризира с едно митологически детерминирано отношение на човека към природата, обществото и самия себе си. Това ни най-малко не отменя представата за мястото и значимостта на митотворчеството като „най-важното явление на културната история на човечеството, явление, господстващо над неговия духовен живот в течение на десетки и стотици години и, както ще видим, непосредствено засягащо и нашия живот“⁵¹. Но в случая се има предвид конкретно древнотракийското митотворчество, което несъмнено изиграва определена роля при възникването на някои преднаучни евристики, обхващащи философията и цяла поредица науки. Проблемът за Разумното съдържание на жизнените процеси намира израз главно в учението за „нус“. Последното възниква и като стремеж да се повдигнат на ново равнище конструктивните елементи на мита за Дионис и естествено да се „изправи на крака“ неговото съдържание в съответствие с реалните духовни и социално-екологични потребности на съвременната култура.

В древнотракийския мит за Дионис откриваме един стремеж за организиране на пространството и времето на социалния космос, който придава „форма“ и „образ“ на основните структурообразуващи елементи в духовната култура⁵². Но той не успява да придобие рационален конструктивен смисъл. Тук трябва да подчертаем, че „на митологичния свят е присъщо специфично митологично разбиране за жизненото пространство: то се представя не във вид на признаков континуум, а като съвкупност на отделни собствени обекти, носещи собствени имена“⁵³. Това се отнася и за името на Дионис, което претендира за „Разум“, конструиращ хармонията⁵⁴. Но в действителност този култ може и да отменя разумността. Така най-ранният модел на Космоса се съдържа в самото име на Дионис,

разбиран като конструктивна същност, но в контекста на обрънатия модел на света.

От тази гледна точка митът за Дионис, съсредоточаващ определена нормативност в името (Дионис като обрънат „образ“ на живота), отразява отношението на древните траки към самите себе си, природата (земна и космична) и към социалната организация в контекста на една непреодоляна инцестуозна нормативност. Именно това отношение е намерило израз в самата знакова организация на древнотракийската култура и нейната ценностна интерпретация от гледна точка на схващанията за живота. Всичко това обаче е подчинено на обрънатия цикъл делник – празник, поради което постепенно отпада неговото негеоцентрично съдържание. Така Дионис от бог на Разума за обикновените хора става бог на виното и безумието. Именно поради това късният дионистичен ритуал е инцестуозен и не може да породи философия. Но въпреки това ранният Дионис функционира като обобщаващ образ, съдържащ възникването, тенденцията на развитие и осмисляне на човешката дейност в контекста на едно негеоцентрично разбиране за живота. Във връзка с това Ю. Лотман и В. Успенски, разкривайки спецификата, основните характеристики и тенденции на митологичния начин на отразяване на действителността, правилно отбелязват, че: „В рисувания по такъв начин митологичен свят има място достатъчно специфичен тип семиозис, който се свежда най-общо към процеса на номинация: знакът в митологическото съзнание е аналогичен на собственото име⁵⁵. Тук обаче е налице случай, когато последното се изпразва от първоначалното си съдържание и преминава в своята противоположност. Необходимостта от реконструирането на първоначалното му съдържание става по-късно в сферата на философията, и по-точно в учението за „нус“. Естествено името на Дионис в качеството си на знак обозначава едни твърде ранни митологични схваща-

ния за вечността и хармонията като непресъхващ извор на живот. Но в контекста на дионистичните ритуали то разкрива обърнато структурирано отношение към смисъла и същността на човешкия живот в един инцестуозен контекст. От своя страна по пътя на диференциацията на мита това знание се съсредоточава по-късно в древногръцкото учение за „нус“, което се потвърждава и от следните характеристики на „нус“: „... умът в нас е – царят на небето и земята...“⁵⁶, „... под Нус аз разбирам начало на науката...“⁵⁷ и др.

Първоначалното съдържание на древнотракийския мит за Дионис несъмнено е възплъщавало определено разбиране за вътрешната конструкция на взаимоотношението между природата като макрокосмос и човека като микрокосмос, а също и за тяхното външно съотнасяне. Това личи от митологичните елементи, съдържащи се все още в учението за „нус“. В „нус“ се съсредоточава представата за едно вътрешно организирано пространство, в което според В. Н. Топоров „всичко е свързано едно с друго (самият акт на мисълта за такава връзка е за първобитното съзнание вече обективизация на тази връзка мисъл → вещ...)“⁵⁸. Несъмнено това положение е намерило израз в древнотракийската митологична персонификация. По такъв начин древнотракийското митотворчество би следвало да реконструира и същевременно да конструира различните равнища на взаимодействие на макрокосмоса и микрокосмоса (в минало, настояще и бъдеще). Това изразява и определен, все още неосъзнат напълно стремеж за преодоляване на екологичните (жизнените) ограничения на чисто земната природа посредством изграждането на образа на един живот, който е освободен от смъртта. На подобна евристична способност (на древнотракийското митологично мислене) се дължи и схващането за обвързаността на събитията в една йерархична постъпателност.

На тази основа се създават по-късно научни програми, изхождащи от идеята за цикличния и периодичния характер на процесите. И макар събитията да се "редят" последователно, причината им, според древнотракийския мит за Дионис, е извън тях и обезпечавя структурата на цикличното движение раждане – смърт. И докато първоначално Дионис е образ на „вечния живот“, по-късно той носи белезите на смъртен. Във връзка с това ни се струва убедително схващането на В. Иванов за „двойнствената представа“ за това божество. Подобно „раздвояване се обяснява с това, че божеството едновременно се мисли като принцип на живота и смъртта и в качеството на последния като принцип на живота и смъртта в активното и пасивното нейно значение, т. е. като тотемистично божество едновременно и умъртвяващо, и умиращо...“⁵⁹ и, разбира се, възраждащо се. В този смисъл наистина оглеждащият се в огледалото и разкъсан от титаните (злото, тъмното) Дионис⁶⁰ като че ли символизира раздвояването на човешката същност. Интересно е, че „удвояването“ на неговия образ (в огледалото) или отчуждаването на дионистичната същност (доброто) е свързано с момента на нейното отрицание от титаните⁶¹. Тук несъмнено драмата на Дионис символизира драмата на човешката душа като арена на борба между доброто и злото. Вероятно митологичният образ на древнотракийския Дионис съхранява тези най-ранни представи за добро и зло, за смисъла на човешкия живот и неговата ценност.

Във връзка с изясняване структурата на мита за Дионис и нейните съдържателни елементи като предпоставка за възникването на учението за „нус“ възниква въпросът защо богът престава да съществува в своя първоначален абсолютен вид? Получава се така, че той „деградира“ и губи своите абсолютни характеристики, пребивавайки в „частите“ си разчленен⁶². А това означава, че той не е вечен. Тогава не остава нищо друго, освен да се обожест-

вят неговите части, за да продължи цикълът на живота. В противен случай ще настъпи вечна смърт. Но на практика е било наблюдавано именно безкрайно редуване на раждане и смърт. Ето защо Дионис трябва да умира и да възкръсва, пак да умира и пак да възкръсва и т. н. В този си вид той е олицетворявал цикъла раждане – смърт, който се преплита с цикъла делник – празник.

В митологичния модел в своите части Дионис изобразява обърнатата представа за родово безсмъртие (но той същевременно носи и белезите на смъртен). Очевидно след неговото разкъсване от титаните става подмяната на идеята за вечността на живота и за един различен от титаничното начало живот с разбирането за вечността на живота тук, на земята, под формата на митологични представи за вечното обновление, чиято външна страна е плодородието.

Казаното дотук довежда до парадокс: в образа на разкъсания от титаните Дионис обществото е кодирало и обожествило, издигнало в култ своето родово безсмъртие (или Дионис е вече родовата памет). По такъв начин в крайна сметка няма бог извън обществото, което самото е бог. Такава ситуация ни позволява да оприличим подобен митологичен светоглед на „религиозен атеизъм“ (или езическа религия), който по-късно намира израз във философския пантеизъм и преминалата в своята противоположност разумност. Не случайно в древногръцката митология откриваме някои елементи от елинизирания култ към Дионис, който обаче запазва своята социално-инцестуозна нормативност.

В този план естествено възникването на понятието „нус“ (разум) има отношение към съдържателната страна на мита за Дионис, смислово фиксираща обърнатите конструктивни функции на космическия Разум. И ако в образа на Дионис се е оглеждало именно това митологично самосъзнание на древните траки за своето място в Кос-

моса и обратно – за мястото на последния в живота им, то „нус“ вече е рационализирано „снемане“ на митологичното разбиране за Космоса, неговото „очовечаване“ и оприличаване на човека в космичния Разум, който обаче е деперсонифициран. Нормалната конструктивна функция на световния Разум, обозначаващ като „нус“, получава своята реализация в системата на християнството. Но това оприличаване посредством „нус“ е в такава степен истинно и вярно, в каквато човек е носител на Логоса, Словото, което детерминира проявлението на неговия разум. В „нус“ (подобно на Дионис) е налице както „очовечаване“ на Бога, така и обожествяване на човека посредством неговия разум. В това отношение древногръцката философия може да се разглежда като логическа конструкция на мита⁶³, а логиката и историята на възникването на учението за „нус“ – като една категориална рефлексия върху този проблем.

Както отбелязахме в началото, сложността на проблема за „нус“ предполага комплексен подход. Ето защо в случая етимологическият анализ на името на Дионис ще хвърли нова светлина върху съдържателната приемственост между древнотракийския мит за Дионис и понятието „нус“. Името на Дионис като знак, обозначаващ определена космическа творческа същност, съдържа функциите и предназначението на своя носител, но в контекста на обърнатия модел на света. Етимологията му в голяма степен спомага да установим първоначално влагания смисъл в мита и неговата нормативност. Инцестуозната природа на последната се проявява в стремежа Дионис да се представи като световен разум – „нус“, който обаче реално функционира като своя противоположност, т. е. като бог на безумието. Дионисиевият култ е свързан по думите на Лосев с религията на тялото. В този дух е уместно да отбележим, че „във всички случаи ритуалът, носещ първоначално космически характер, включвал в себе си

ежегодната смърт на бога и неговото възкресение... Постепенно Дионис придобива също така чертите на зооморфно божество, представят го във вид на бик, оплодяващ стадото, и още в литературата на V в. пр. Хр. неговата култова песен – дитирамб – наричат „гонителя на бикове“⁶⁴.

Но как може да се мотивира, че функциониращото в древнотракийския мит име на Дионис като знак, обозначаващ космическия творчески Разум, може да послужи и като основа на етимологически анализ? Дионис означава „Διo“ – бог (а „Διo“ етимологически е свързано и със санскритското „Дева“ – бог) и „nysos“ – син, младеж⁶⁵. По такъв начин в обърнатия модел на света Дионис се представя като „син“, но в контекста на инцестуозната нормативност за разлика от нормалната.

От името на Дионис (Διoνῦσος – Ζoννῦσος – Διeνῦσος – Δeυνῦσος – Διoνῖ – Дионюсос – Дзонюсос – Диенюсос – Деунюсос – Дионю) и основната форма Διoνῦσος във връзка с направения етимологически анализ от Фриск⁶⁶ се вижда, че съставката „нюсос“ в името на Дионюсос (син на Бога, мил на Бога, родствен на Бога, начин на съществуване на Бога) може да бъде тълкувана с характерните за древногръцкото „нус“ (νῦος) значения. Кречмер и др. свързват „νῦος“ със „син“⁶⁷. Общият корен „нус“ (вж. voos, vuòs, viòs)⁶⁸, разкриващ във всички случаи „син“, „разум“, „мисъл“, „мъдрост“, „духовен“ (който семантически се съдържа в името на Дионис и древногръцкото „нус“), ни дава основание да проследим приемствеността между нормативността на древнотракийската и древногръцката култура. Тази приемственост, както стана ясно, е най-ярко изразена в митологията, литературата, философията (по линията на Орфей, Питагор, Сократ, Платон, Аристотел и др.), „снели“ в себе си по един своеобразен начин някои елементи от древнотракийския орфизъм. Това естествено се е отразило и в се-

миотическата структура на самата езикова система и нейните елементи. Направеният етимологически анализ потвърждава още веднъж смисловата приемственост между първоначалното съдържание на древнотракийския мит за Дионис и философското ирационално учение за „нус“ (космическия Разум) в античната култура.

4. „Нус“ и неговите ценностни функции в социално-екологичния контекст на античната култура

Направеният дотук анализ показва, че понятието „нус“⁶⁹ възниква като една необходимост на мисленето да обясни самото себе си, своя източник и целта на човешкото съществуване, след като вече митът за Дионис поради инцестуозния си характер не може да изпълнява нормални функции, от които се нуждае социумът с оглед на своя прогрес. В този смисъл преодоляването на инцестуозната нормативност позволява да се направи качествен скок в познанието и самопознанието. Именно на тази основа се обособяват философията и философската култура.

Според Анаксагор като космически творчески принцип „нус“ обозначава космическия Разум, властващ „над всичко, което има душа, и над голямото и над малкото...“⁷⁰. Тези негови съзидателни функции отбелязва и Аристотел: „И относно Разума Анаксагор говори, че той разделя, за пръв път придавайки движение (на нещата)“⁷¹. Но същевременно „нус“ ги обединява. Тук е интересно да отбележим, че според Анаксагор „нус“, макар и да присъства във всичко, не може да се открие „във всички хора – не затова, че те нямат разумна същност, а затова, че никога не се ползват от нея“⁷². „Нус“ в това отношение е такова качество на мисленето, което му придава цел, смисъл и значение, което го оценностява и поради това е и негова необходима нравствена същност. По такъв начин „нус“ не е обикновеният разсъдък у човека, а – разум, ос-

мислящ дори себе си и своите целеполагащи функции. Ето защо Анаксагор говори за „голям и малък нус“ – „различни равнища на организация на едни или други неща“⁷³, т. е. „нус“ е организиращият принцип на цялото в неговите части. „Нус“ обуславя истинната организация на мисленето у човека, но той е и мислимото съдържание на нещата, и възможност, и действителност, сменя в себе си едновременно и двете на ново равнище. Затова посредством „нус“ познанието се оценностява като истинно знание, което има за основа доброто. Във връзка с това интерес представлява мнението на Платон, че добродетелта е разум и обратно – разумът е добродетел на душата⁷⁴, т. е. разумът като истина е мерило за добродетелта на душата. Това негово схващане за необходимото единство на разум и нравственост, осигуряващо съответна хармония, всъщност представлява един много важен момент в разкриване същността на „нус“ – проявлението на нус в човека и обществото е невъзможно без добродетели. Лишен от тях, той фактически започва да деградира. Всъщност по този начин Платон прави опит да възроди изгубеното първично нравствено съдържание, влягано в необърнатия образ на Дионис като Разум, творещ хармония, красота и добро. Подобна тенденция се възражда отново от стоицизма: „Не се ограничавай само с това да дишаш онази част от въздуха, пише Марк Аврелий, която те заобикаля, но гледай да участваш в мъдростта на всеобщия Разум. Защото разумната способност е не по-малко разпространена и не по-малко способна да прониква навсякъде, отколкото въздухът...“⁷⁵.

Не случайно и Аристотел отделя специално внимание на учението за „нус“. Според него, когато „умът е способен да действа, опирайки се сам на себе си..., тогава той е способен да мисли сам себе си“⁷⁶. Във връзка с това А. Лосев правилно отбелязва, че за Аристотел „нус“ е мислеща способност, нус-ум „мисли сам себе си и се явява

самосъзнание“, „надкосмично съзнание, което е тъждествено на мислещото и мислимото“⁷⁷. Поради това той играе централна роля във взаимоотношението между човека, обществото и природата. Ето защо „нус“ властва над всичко, за да познава (всичко)⁷⁸.

Във връзка с това е необходимо да отбележим, че учението за „нус“ е оказвало силно влияние върху сферата на духовния живот в древна Гърция. То е изпълнявало определени културологични функции и е структурирало съответни ценностни критерии, отнасящи се до взаимоотношенията между човека, обществото и природата. Това личи от централното място, което „нус“ заема в литературата от VII – VI в. пр. Хр. в древна Гърция. Така, макар и не напълно, учението за „нус“ се стреми да „сублимира“ инцестуозната функция на култа към Дионис. В това отношение интерес представлява интерпретацията на „нус“ в споменатата древногръцка художествена литература, където откриваме предимно ценностните му функции. В съответствие с тях става ясно, че „нус“ е надарен с безкрайно разнообразие в своите проявления. От една страна, „нус“ е качество на мисленето, обозначаващо неговата разумност и способност за постигане на истината⁷⁹, от друга – той е и воля, имаща за основа доброто, т. е. „нус“ е мислене, насочено от доброто към добро и средство за регулиране жизнените процеси на всички равнища.

Според О. Савелева древните гърци са свързвали „нус“ с реализацията на човека като личност. „Нус“ е не само проявление на разума като нравственост у човека, но и социализиращо начало, тъй като от интелектуалната сила „νοῦς“ зависи не само характерът на отделния човек, но и положението в държавата⁸⁰. Тук „нус“ преминава в своята противоположност – от космическо самосъзнание се превръща в социализиращо начало, регулиращо взаимоотношенията между човека, природата и културата.

Като принцип на устройство и организация на живото тяло и „принцип на развитие на космоса в цяло“⁸¹ „нус“ е в безкрайно малкото и в безкрайно голямото. Това определя и неговото смислово многообразие: „... noos – според О. Савелева – се отличава с ментален смисъл с най-отвлечен характер, и в съотношение със семантиката на phren и thymos най-малко от всичко е свързано със сферата на емоциите“⁸². Според нея в семантическите комбинации на езика „нус“ се свързва с глаголи, отнасящи се към следните класове: създаване, дейност, мислене, вътрешно действие и др., а също и с глаголи, изразяващи състояние: phyomai – раждам се, появявам се; hiperechein – превъзхождам; дейност и външно въздействие: katarthyesthei – направлявам, укротявам, формирам (се), мислене: phronein – възприемам⁸³, които имат не само отношение към категориите движение, развитие, противоположност, но и към жизнената сфера на човека, обозначавана днес като екосфера и ноосфера. Всички те са генетически производни на тези функции, които трябвало да изпълнява Дионис в древнотракийския мит, но в неговия действителен, а не обърнат вид.

Като космическа същност „нус“ се явява космическо самосъзнание, от една страна. От друга – проявлението на „нус“ в човека е начин на съществуване на творческия жизнеутвърждаващ принцип. „Нус“ е организиращ жизнен (екологичен) принцип в Космоса. Той твори и същевременно мотивира принципите на Доброто, Красотата, Истината и Мъдростта. „Нус“ като Божествена Мъдрост е същевременно нравствен закон и съвършена чистота, която е Истина, обуславяща човешката дейност. В този смисъл „нус“ е извън времето, но като резултат той е вплътено време и живот, преодоляващ ограничението на природната необходимост. „И как трябва да бъде в бъдеще и как е било това, което сега го няма, и както е сега – всичко е устроил Разумът...“⁸⁴. Аналогичен е случаят с

екосферата на планетата, която се нуждае от нова разумност. Благодарение на нея става възможно преминаването в ноосфера.

Като творчески и организиращ принцип на човешкия ум, „нус“ мотивира целта и смисъла на живота. Но „нус“ в Античността същевременно се схваща и като нравствена основа на мисленето (или мъдра добродетел). В този аспект „нус“ се явява и в качество на духовна същност на човека, която определя целта, смисъла и ценността на неговия живот. Ето защо „нус“ не може да бъде отъждествяван буквално с ума на човека, а представлява неговият организиращ нравствен принцип, без който е невъзможно постигането на истината. Умът е само една от формите на проявление на нус“. Така че „нус“ е едновременно и форма, и съдържание на човешкото мислене и на взаимоотношенията му с живота. Поради това в древногръцката поезия (VII-VI в. пр. Хр.) „нус“ е основен структуроизграждащ елемент, разкриващ мястото на човека в обществото, неговото самосъзнание за това и отношението му към самия себе си и природата (земна и космична).

Явно, че „нус“ със своето полисемантично съдържание обуславя както нравствената детерминация на личността, нейното самоопределение в доброто, така и активния ѝ стремеж към истината: „От гледна точка на понятиятата характеристика на думата *νοῦς* е важно, че тук става дума за проявление на истинната същност на човека“⁸⁵. По този начин „нус“ е не само основа за самоопределението на човека и неговия нравствен избор, но и критерий (мярка) за истинността на този избор.

В този аспект „нус“ се разкрива в качеството на самосъзнание. От една страна, „нус“ е личностен, но от друга – надличностен. От гледна точка на обществото „нус“ е неговото самосъзнание. По такъв начин той обуславя целостността, организираността, йерархичността на социалната структура. Обратно, липсата на тези характерис-

тики е свързана с отрицанието или отсъствието на „нус“. Функциите, които изпълнява „нус“, в действителност изразяват стремежа (само че на по-високо равнище) за преодоляване на деструктивните функции на култа към Дионис. Разбира се, тук основна роля играе философията. „Нус“ е социализиращо начало, формиращо култура и определено отношение към природата и като такова вече означава социална памет. Не е удивително, че в разбиранята за „нус“ (въпреки различните негови интерпретации) присъства неизменно една и съща структура – стремежът на човешкото мислене да се освободи от собствените си и природните ограничения, от една страна, и неспособността му да ги преодолее, ако не излезе извън тях, от друга. Първата тенденция изразява желанието да се рационализира митологичната представа за Дионис като Син на Бога и заедно с това да се преодолее инцестуозността на този модел за взаимоотношения в социума и природата. Втората тенденция е противоположна на първата и разкрива пътя за подобна деградация. Тези две тенденции се преплитат така, че е много трудно да се разграничат. Същевременно те толкова се изключват, че на пръв поглед е трудно да се открие общата им основа. Именно тяхното взаимоотношение поражда и самата необходимост от развитие на идеята за „нус“. Но тук трябва да отбележим, че подобно на Дионис, и понятието „нус“ в своето развитие претърпява „раздвояване“: от космически Разум, обуславящ разумното съдържание на всичко съществуващо „нус“ се превръща в чисто човешка способност за мислене и постепенно загубва първоначалното си съдържание.

Абсолютизирането на „нус“ в неговите части (подобно на култа към Дионис) обуславя подмяната му с такива понятия като „душа“, „ум“, „разсъдък“ и др.⁸⁶. И тъй като диалектиката е надеждно средство да се направи тази констатация и разграничение, тя би усилила евристичните си възможности за постигане на истината, ако на все-

ки исторически етап „снима“ своите ограничения, налагани ѝ от традиционния господстващ модел на света. Ето защо анализът на античната диалектика, която носи белезите на митологичното мислене и която е довела до възникването на „нус“, съдържа иманентно потребността от нейното преосмисляне и преодоляването на собствените ѝ ограничения. Но днес това вече трябва да стане и през призмата на социално-екологичния проблем. По такъв начин посредством своето диалектическо отрицание диалектиката се развива, пораждайки необходимостта от ново качествено равнище, където се обръща към своята история, като включва едно ново разбиране за жизнените процеси на разума. Тук тя вече изпълнява функциите на екологизирано самосъзнание, което от позициите на настоящето оценява миналото и предвижда бъдещето. В този смисъл обосноваването на възникването и историята на понятието „нус“ (като предистория на понятието „ноосфера“) от гледна точка на съвременното състояние на социално-екологичния проблем⁸⁷ обуславя нови възможности за оценностояване на ноосферната динамика в системата на човешката култура.

Подобен подход позволява да се разкрият нови съдържателни страни на предмета на социалната екология и отношението му към проблема за ноосферата. Във връзка с това на основата на направения анализ могат да се изтъкнат следните аспекти на учението за „нус“ и връзката му с ноосферата като съвременен глобален социално-екологичен проблем на културата:

а) „Нус“ е конструктивният елемент на хармонията между човека, социума и неговата жизнена среда;

б) Социално-екологичният проблем обхваща единството на човека (обществото) и Космоса. При това Земята от гледна точка на екологичните условия следва да се разглежда като космическа система;

в) „Нус“ играе роля на свързващо звено между еле-

ментите на социалната организация и обуславя нейната цялост. Но от гледна точка на задълбочаващата се екологична криза трябва да се признае, че този принцип е обърнат и вместо разумност се проявява като разумна антиразумност. Последната не означава отсъствие на разумност, а използване на разумност срещу основните социално-екологични ценности на живота и свързаната с тях култура.

г) „Нус“ е едновременно принцип на организация на мисленето (като индивидуално самосъзнание и като социално самосъзнание) и негова същност. В древна Гърция обаче проблемът за антиразума (антиразумността) е оставал настрана от философското мислене. По такъв начин „нус“ характеризира диалектическата структура на мисленето, което мисли себе си като извънположен субект. Днес деградацията на жизнената среда е живо свидетелство за този извънположен субект. Вече отбелязахме, че за сферата на самосъзнателната човешка дейност в Античността е било използвано понятието „нус“. В християнството се смята, че подобна функция изпълнява Иисус Христос, който се представя като „Глава на мъжа“.

Както се вижда, в учението за „нус“ намира съсредоточение определена историческа необходимост – посредством философията обществото (човек) да осмисли себе си, своето място в Космоса (и на Земята) и ценностните основания на разумната, жизнеутвърждаваща дейност и култура.

5. Една хипотеза за връзката между понятието „нус“ и понятието „ноосфера“

Днес отново е назряла необходимостта от преосмисляне на възможностите на човешкия разум в един негеоцентричен, при това социално-екологичен аспект. Във връзка с това с основание може да се търси определено идейно сходство между учението за „нус“ и учението за